

КНИГА ПРО АЛЬМА-МАТЕР УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ

На видавничому ринку появилася цікава своїм змістом публікація – монографія авторства Стефана Лашина про українські класи Педагогічного ліцею №2 у Бартошицях (див.: **Стефан Лашин. Педагогічний ліцей №2 у Бартошицях. Переклад з польської і редагування – Микола Лесюк. Бартошиці-Ольштин-Нью-Йорк-Івано-Франківськ: «Тирса» (Варшава), 2018, 864 с.**)

Публікація вийшла відразу двома мовами – польською та українською. Переклад з польської українською мовою здійснив мовознавець, доктор філологічних наук, професор і публіцист з Івано-Франківська Микола Лесюк.

Підготувати мемуарно-документальну публікацію після майже 50 років від часу припинення навчання в українських класах цієї середньої школи не було легко, бо з часом і люди відходять із цього світу, і притуплюється пам'ять колишніх ліцеїстів, і часто затрачається шкільна документація. Треба ж було зібрати адреси людей, розсіяних по цілій Польщі і поза нею, перевірити багато даних тощо. Дуже допоміжною виявилася численна редакційна колегія, яку очолив колишній випускник українських класів Педагогічного ліцею №2 в Бартошицях, а потім викладач цього ліцею проф. д-р Стефан Лашин (заступник Ліда Лойко), який розробив наукову концепцію монографії, а згодом здійснював координацію проекту та дбав про інші обов'язки, яких було безліч.

Минали роки. Колишні ліцеїсти зрозуміли, що якщо вони не підготують монографії про свою альма-матер, то після них уже не буде кому цього зробити. Педагогічна школа з українськими класами в найбільшому середовищі поселення українців (Ольштинщина) на той час була в Польщі винятком. Іншої такої не було, тож годилось би залишити по ній документальний слід, що став би важливим додатком до вивчення життя української меншини в післявоєнній Польщі. Саме за те та й інше годиться підтримати публікацію такої вагомій своїм змістом книжки.

Монографія про українські класи Педагогічного ліцею №2 в Бартошицях вийшла на широкому тлі життя української меншини на польському засланні після злочинної військової операції «Вісла» 1947 року. Свідчить про це зміст книжки, поділений на 12 розділів: *Українці та українське шкільництво в ПНР; Передумови освіти та програми навчання; Генеза і діяльність ліцею; Виховна діяльність школи; Умови функціонування українських класів; Художня самодіяльність учнів українських класів; Біографії педагогічних працівників, збагачені спогадами; Біографії випускників; Спогади; Інтерв'ю; Випускники Бартошицького ліцею після плину літ; Пам'яті тих, кого вже немає в живих.* Книгу доповнює окремих додаток, список скорочень, бібліографія та покажчик імен. Окрім монографії, колегія подбала про окремих диск з фотографіями й

презентаціями, до якого увійшло біля 3000 світлин, і окремо виготовила брошуру спонсорів, з якою також варто познайомитися.

Обговорювана монографія – важливе джерело до історії життя українців у післявоєнній Польщі, в якій Педагогічний ліцей №2 в Бартошицях був єдиним двомовним закладом для підготовки вчителів початкових шкіл. Щойно тепер знадобилось випускникам дочекатися опису своєї діяльності. Від задуму підготовки книжки на їхньому з'їзді 2006 року, редколегія почала інтенсивну працю щойно 2010 року.

Основним джерелом інформації про історію колишньої школи стали її вчителі і випускники, але дійти до кожного з них не було легко. Саме тому треба подивляти велику працю, що її здійснила редакційна колегія. Як зізнається голова редколегії, доступ до інтернету дуже полегшив обмін інформацією. На загальну кількість 105 учителів, занесених у списки, у книжці вміщено біографії 70-ти з них. Із записаних на класних списках 274 осіб, у книжці поміщено біографії 234-х.

Читач знайде у книжці численні спогади вчителів і випускників ліцею – як з українських, так і з польських класів, а також прихильників і друзів школи. Монографія подає лише біографії випускників українських класів. Якщо йдеться про вчителів, то немає значення, оскільки вони вели заняття і в польських, і в українських класах. Функціонування українських класів продемонстровано в інтеграції з діяльністю цілого ліцею, тому кожен, хто цікавиться цією публікацією, знайде в ній для себе щось цікаве. Окремого українського ліцею в Бартошицях не було.

У вступному слові автор зізнається, що в книжці акцентуються, в основному, позитивні моменти, але з неспокоєм заторкуються й питання стеження за українськими класами тодішньою Службою безпеки (СБ), і оцінки бартошицьких повітових партійних властей, які вважали, що Педагогічний ліцей №2 був «кузнею націоналізму», і через це гальмували справу відкриття української середньої школи після ліквідації ліцею.

Майже десять років після операції «Вісла», українці на польському засланні жили як злочинці, цьковані засобами масової інформації, шовіністичною частиною польського населення, органами безпеки, без своєї школи, рідної книжки й своєї Церкви. Перелом наступив після установчого З'їзду Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ), що відбувся у Варшаві 16–18 червня 1956 року, коли в суспільно-політичному житті країни настала відлига. З'їзд УСКТ став трибуною вимог українського населення на адресу властей. Українці, зокрема, домогалися права навчати своїх дітей української мови. У висліді таких обставин почало розвиватися українське шкільництво. Сприяв тому той факт, що українці дуже вимагали засудження операції «Вісла» і дозволу на повернення із заслання на свої споконвічні українські землі, тоді як влада хотіла затримати їх на засланні й швидко асимілювати, тож ішла на певні поступки.

Згодом почалося гальмування розвитку культурно-освітнього жит-

та українського населення, зокрема, й українського шкільництва. Вимоги повернення, надання більшої свободи для розвитку культурно-освітньої діяльності визнавалися проявом «українського націоналізму». Для властей існував тільки антипольський націоналізм, який сягав своїм корінням до часів війни та виправдовував антиукраїнські дії властей. Крім того, не без рації відмічає проф. Роман Дрозд, польська влада була зацікавлена в постійному залякуванні українців: щоб не виявляли своєї національності і таким чином швидше асимілювалися. У таких обставинах навіть спроби збільшення кількості осередків навчання української мови закінчилися поразкою.

Невтішні зміни для українців приніс 1976 рік, коли на III Пленумі ПОРП заявлено про «морально-політичну єдність народу», що послабило УСКТ через ліквідацію повітових і воєводських ланок і привело до подальшого занепаду українського шкільництва та культурно-художнього руху. Крім того, влада почала затирати сліди давньої присутності українців на територіях, з яких вони були депортовані. З тою метою 1977 року змінили назву біля 120 українських поселень

З демократизацією політичного життя в Польщі 1990 року прийшло й перетворення УСКТ в Об'єднання українців у Польщі (ОУП), яке й стало речником інтересів українського населення в цій країні. На той час у Польщі існувало 56 пунктів навчання української мови: одна початкова школа в Білому Борі, загальноосвітній ліцей в Лігниці, а також українські класи в початковій школі в Баях Мазурських і в загальноосвітньому ліцеї в Гурові Ілавецькому. Разом українську мову вивчали 1432 учні.

У початковий період організації навчання української мови в Польщі учительські кадри набиралися з числа вчителів, які володіли українською мовою (як поляки, так і українці), та осіб, які не мали вчительської освіти, але знали цю мову. Навчання вчителів розпочалося 1956/1957 навчального року з моменту утворення низки українських класів у Педагогічному ліцеї №2 в Бартошицях. Наступного академічного року почалося навчання вчителів української мови в Учительській студії в Щеціні, що існувала в 1957–1963 роках. (У рецензованій книжці помилково подано роки 1961–1962). Упродовж усього періоду ПНР, починаючи з 1959/1960 навчального року, безперервно існувала українська філологія тільки у Варшавському університеті.

Творцем і першим директором школи була Варвара Серкес, яка обіймала посаду в 1955–1963 роках, тобто до часу виходу на пенсію. Насправді її звільнено на вимогу СБ. Після неї функції директора виконували Вацлав Наймович, Тадеуш Гушковський, а останнім директором Бартошицького ліцею був Станіслав Блищек. Його коротко заміняв Стефан Лашин – учитель педагогічних предметів у школі та автор цієї монографії. З цілого 15-літнього періоду існування ліцею директорами найдовше були Варвара Серкес (8 років) і Вацлав Наймович (4 роки). Вони відіграли найбільшу роль у функціонуванні школи. В. Серкес присвячувала лі-

цеєві весь свій час та енергію. Її тепло згадують випускники перших випусків, які їй багато чим завдячують. Про високі кваліфікації вчителів Бартошицького ліцею може свідчити факт, що багато з них було методистами, інструкторами в повітовому осередку вдосконалення освітніх кадрів чи в повітовому Методичному осередку, що виник на його місці. Та незалежно від цього, вчителі високої кваліфікації, які пропрацювали до кінця існування ліцею, зокрема, Ярослав Марушечко (математик) та Євген Пушкар (україніст) не могли знайти роботи у бартошицьких школах. За їхню жертвовну працю з українською молоддю мстилися їм органи безпеки.

У різноманітній діяльності школи на провідне місце висувалася проблема підготовки випускників до праці в майбутньому середовищі. Одним із основних елементів цієї підготовки було вироблення в ліцеїстів відповідної системи навичок і культурних потреб. Якщо йдеться про учнів українських класів, то в їхньому навчанні реалізувалася ще й додаткова, дуже суттєва мета – пізнання та поглиблення знання рідної культури, а також формування вміння керувати художніми колективами. Гра на скрипці була тут обов'язковим предметом.

Умови проживання в інтернаті були далекі від ідеальних. Учня молодших класів довелося жити в залах, в які втискували 12–15 металевих ліжок. Складним виявилось дотримання особистої гігієни, особливо з огляду на те, що більшість у ліцеї становили дівчата. Колишні ліцеїсти пишуть, що хоч не було легко, але ніхто не нарікав. В інтернаті дотримувалися суворої дисципліни і порядку.

Ліцеїсти згадують також про громадські та суспільно-корисні роботи, що приносили їм і школам відчутні матеріальні вигоди: зароблені гроші передавали у розпорядження шкільного самоврядування, яке могло їх використати на різні цілі – шкільні екскурсії, сценічні костюми для художніх колективів тощо. За роботи на збиранні коренеплодів, картоплі тощо ліцей отримував від державного рільничого господарства картоплі на зиму, а це значно поліпшувало харчування інтернатської молоді.

Колишні ліцеїсти з приємністю згадують про свої екскурсії, особливо в рідні сторони – на Закарпаття. Весною 1967 року третій клас випуску 1969 року мандрував шляхами Бескидів, які перекладач всюди називає чомусь по-польськи – «Бецади». Ліцеїсти доїхали потягом до Загір'я, подолали певний відрізок дороги, а потім піднялися на славну в боротьбі УПА Хрищату. Керівниками екскурсії були Євген Пушкар, Йоланта Краузе та Ярослав Марушечко. За таку екскурсію СБ не нагороджувала організаторів і учасників...

З приємністю і пошаною ліцеїсти згадують також центр греко-католицизму у с. Хшаново, в якому о. декан Мирослав Ріпецький у хатинці під лісом улаштував каплицю, що стала центром греко-католиків у Польщі та місцем їхнього паломництва. Учні українських класів не могли брати участь у Богослужіннях під час свят, особливо Різдва і Велико-

дня, які відзначали за Юліанським календарем, тобто за т. зв. старим стилем, не тільки у зв'язку з відсутністю власної святині. Автор робить висновок, що цілі, поставлені тодішнім партійно-адміністративним апаратом у сфері звільнення від церковного впливу й атеїзації молоді, реалізовувалися в Бартошицькому ліцеї. Але ці заходи не принесли бажаних для влади ефектів.

У перший рік навчання в школі не було ще вчителів української національності, тому вихователями були поляки. Першим учителем української національності, який почав працювати в Бартошицькому ліцеї, був Григорій Дроздовський. Він прибув з радянської України – вищий офіцер червоної армії, який викладав математику й фізику. З початку навчання у двох відділеннях першого українського класу рідної мови навчала директор Варвара Серкес. Потім о. Іван Сенета викладав у цих класах катехизм. Галина Криванська з приємністю викладала рідною мовою біологію та хімію. 1957 року прибув до ліцею Іван Брук – другий учитель з України та перший кваліфікований україніст, який, крім української мови, проводив ще заняття з ручної праці, а також започаткував діяльність колективу, який згодом назвали колективом української художньої творчості.

Від вересня 1959 року почало працювати в школі аж троє вчителів української національності: Ярослав Марушечко, Михайло Саванюк та Олександра Сеньків. Я. Марушечко викладав (українською мовою) математику та фізику. Він працював найдовше з усіх учителів-українців, фактично до закінчення діяльності школи в 1970 році. Йому завдячують організацію української початкової школи в Бартошицях, яка пізніше була перетворена в комплекс шкіл, що й нині носить ім'я Лесі Українки. М. Саванюк вів заняття польською мовою з ручної праці і художнього виховання. О. Сеньків була третім учителем з України, яка завітала до Бартошицького ліцею. У ліцеї спочатку вела уроки з фізики, потім навчала також української мови.

Микола Калішук вів заняття з географії та астрономії польською мовою. Іван Тимчина викладав українську мову і вів гурток української художньої творчості, а його дружина Надія в основному чергувала в інтернаті. Євген Пушкар був останнім україністом в історії цього ліцею. Викладав українську мову, а потім, коли зменшилася кількість годин із цього предмету, доповнював ставку годинами з російської мови. Стефан Лашин викладав педагогіку, психологію та методику початкового навчання, а також вів педагогічну практику польською мовою. У ліцеї працював до кінця його існування.

Автор монографії доходить до висновку, що разом із польськими репатріантами з України, до Польщі в'їхало також чимало українців. Разом із ними на «польських» документах в'їжджали й особи, яких направляли до Польщі радянські органи служби безпеки. Педагогічні ліцеї були кадровими школами, які готували працівників для ідеологічного фронту.

Немає сумніву, що вчителі та учні української національності залишалися під пильним наглядом спецслужб. З цього приводу так пише сучасний польський дослідник Аркадіуш Слабіг: «Служба безпеки особливо багато уваги приділяла освітнім установам з українською мовою навчання з огляду на неабияку роль, яку вони відігравали в процесі національної ідентичності... Різними засобами тиску виживали з учительських колективів осіб, звинувачених у поширенні серед підопічних націоналістичних поглядів».

Органи безпеки дуже прискіпливо контролювали також поведінку учнів українських класів, а навіть цікавилися їхніми родинами. «Служба безпеки детально стежила за листуванням учнів, спостерігала, чи не отримують вони кореспонденції від закордонних українців. Для того, щоб стати об'єктом зацікавлення СБ, досить було отримати лист чи навести кореспонденційний контакт із людиною, що мешкає на Заході. Служби негайно приступали до інтенсивного розпрацювання таких осіб, підозрюючи, що той елемент може бути використаний розвідкою імперіалістичних держав», – стверджує А. Слабіг. Степан Лашин відзначає, що вчителі й випускники не піднімали питання про стеження з боку СБ у своїх спогадах...

Педагогічний ліцей з українськими класами на той час залюбки називали «українською школою», але це справді був перший освітній заклад у післявоєнній Польщі, в якому можна було вивчати рідну українську мову. З перспективи часу, з великою повагою слід сприймати батьків, які деколи з другого кінця країни посилали своїх дітей на навчання до «української школи».

Автор монографії так про це пише: «Перший набір учнів до українських класів у спекотні літні дні 1956 року супроводжувався великим ентузіазмом і радістю, які сьогодні, після шістдесяти років від того часу, важко відтворити й описати». Позаяк «Наше Слово» вийшло щойно 15 червня 1956 року, воно не могло рекламувати цієї події, але інформація передавалася усно. Учні до «української школи» заохочували також греко-католицькі священники, бо, як пише С. Лашин, «Греко-католицька церква у важкий для українців час була твердиною і підтримкою релігії предків та рідної мови».

Автор стверджує, «що в процесі дослідження проблеми співжиття молоді двох національностей не знайдено доказів, які б свідчили про те, що між учнями польських та українських класів доходило до конфліктів, сварок чи бійок між хлопцями». До речі, між випускниками Бартошицького ліцею №2 були учні, які народилися на українських землях Закарпаття, а згодом було щораз більше таких, що народилися на польському засланні.

З-поміж випускників цієї кузні вчителів вийшло багато педагогів, які опісля здобули вищу освіту та стали в проводі української спільноти в Польщі. Коли ж змінилася політична структура в краї, а Польща стала

на шлях самостійного демократичного розвитку, українська меншина отримала нові можливості та нові виклики, вчителі-українці 1991 року заснували Українське учительське товариство, до якого ввійшло також чимало випускників Бартошицького ліцею №2. Товариство очолив проф. д-р Ярослав Грицков'ян, а Стефан Лашин став його заступником. У рецензованій монографії читач знайде чимало цікавого про Українське вчительське товариство в Польщі.

На окрему увагу заслуговують спогади випускників про тих, «кого вже немає в живих». З них довідуємося багато цікавого і про вчителів, і про колишніх учнів, які передчасно відійшли у засвіти. Рецензована монографія не була б повною, коли б у ній не згадали добрим словом Головного секретаря УСКТ Ольгу Васильків за її заслуги в праці для українського шкільництва та української культури в Польщі. Цю прогалину заповнює Ярослав Стех в окремій статті за назвою «Ольга Васильків як визначна діячка української освіти в Польщі». Пані Ольгу знали чи не всі українці в ПНР за часів УСКТ. Вона ж бо здійснювала велику працю, піднімаючи національний дух українців, і в українських складних політичних умовах усі свої сили і знання віддавала на допомогу своїм землякам на польському засланні. Бартошиці стали її головним об'єктом зацікавлення, бо там здобували освіту наші майбутні вчителі.

До статті Я. Стеха вкралася неточність, бо пише про «учительські курси в Щеціні». Таких курсів у Щеціні не було, а була українська філологія у Вчительській студії, яку створено завдяки наполегливим зусиллям Ольги Васильків. З приводу своєї невтомної праці для добра української культури та шкільництва Ольга потрапила під суворий нагляд спецслужб, які звинуватили її в розпалюванні українського націоналізму, а на II погромному З'їзді УСКТ її звільнили з праці.

Монографія про українські класи Бартошицького ліцею №2 – велика та інформативна публікація під кожним оглядом. Як пише її автор, «Ми продемонстрували численні теоретичні тексти (про українську меншину в Польщі, її шкільництво, про систему навчання вчителів у педагогічних ліцеях)... знайшлося в книжці місце і на численні спогади чи навіть тексти улюблених пісень випускників і зразки натуральних свідоцтв».

Гарно видану та гарно ілюстровану багатьма світлинами книгу доповнюють і збагачують список випускників українських класів Педагогічного ліцею №2 в Бартошицях – разом 275, список учителів ПЛ №2, ПЛ та ЛВД і предметів, які вони викладали, чи посад, які вони займали, фотоальбом директорів – разом 10 світлин, фотоальбом штатних учителів – разом 48 світлин, фотоальбом учителів, що працювали погодинно – разом 22 світлини, фотоальбом Кураторії освіти в Ольштині – разом 11 світлин, фотоальбом випускників за роками – разом 151 світлина, тексти улюблених пісень випускників, список скорочень, бібліографія польською та українською мовами та іменний покажчик. Додаток доповнює 15

групових світлин.

Книжка перекладена гарною українською мовою, згідно з чинним в Україні правописом, але трапляються й деякі дрібні недоліки в перекладі назв, наприклад, Вієцзупо– Бучино, замість Бечино, але таких дуже мало. На мою думку, назви організацій чи установ слід подавати так, як вони себе назвали, наприклад, назву Організація оборони Лемківщини змінено на Організація захисту Лемківщини, а Світову федерацію лемків – на Всесвітню федерацію лемків.

Можна сумніватися, чи в монографії треба було охоплювати своїм дослідом так багато тем і людей, але намічене завдання успішно виконано. Книга повинна зайняти своє почесне місце і на полицях польських бібліотек, і на полицях найбільших бібліотек України. Її повинні придбати всі випускники й особи, про яких згадується у ній; всі, хто цікавиться життям української меншини в Польщі.

Свій огляд цієї публікації хотів би закінчити словами знаного журналіста Степана Мігуса: «Без перебільшення, Педагогічний ліцей №2 в Бартошицях із паралельними українськими класами став своєрідною легендою. Це перша українська школа в Польщі, створена після злочинної операції «Вісла» і майже десяти років проживання українців на вигнанні без будь-яких прав на існування, плекання рідної мови, культури і традицій... Пам'ять про нього залишиться, а значення, яке він мав для української громади всієї Польщі, годі переоцінити, скільки б доброго про існування цієї школи ми не сказали».

Микола Дупляк, США